

Kureyş Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi

Sevde Alan
Yüksek Lisans Öğrencisi, U.Ü.S.B.E.

İsmail Güler
Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Klasik Arapça ana çatısı değişmemiş olan lehçeler üstü bir Arapçadır. Arap dilinin geniş kitlelere yayılarak pek çok kişi tarafından konuşulur olmasıyla birlikte orijinal halinde bozulma ve değişmeler meydana gelmiştir. Bu farklılaşmaların oluşturduğu lehçelerin çeşitliliğine rağmen karşımıza çıkan ortak edebî dil pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada ortak edebiyat dilinin her hangi bir lehçeyi yansıtmıyorsa yansıtmadığı, tüm lehçelerin bir sonucu mu yoksa belirli lehçeleri mi içerisine almış olduğu gibi problemleri sorulara cevaplar aranmış ve ağırlıklı olarak Kureyş lehçesinin ortak dile olan etkisi tartışılmıştır.

Abstract

The Effects of Quraishian Dialect on Common Poetic Koine

Classical Arabic is the main structural form of Arabic language. Although there are so many different vernacular dialects of Arabic language, Classical Arabic has remained unchanged morphologically and with its syntax. As the natural continuum of

Arabic language is getting wider with some geographical and historical effects, Arabic language has been split into multiple variants of dialects among which Classical Arabic keeps its original characteristic feature especially in common literary without a high degree of degeneration. Despite these changes and variances of dialects, common poetic koine brings us lots of discussions along with. In this study; It is looked for whether poetic koine reflects any specific dialectical forms or it is a consequent of all these dialects. And especially it is emphasized the effects of Quraishian dialect on common poetic koine.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arapça, Kureyş Lehçesi, Fasih Dil.

Key Words: Classical Arabic, Quraishian Dialect, Fusha Arabic.

I. KLASİK ARAPÇA NEDİR?

Yazıda Arap dilini kullanan toplumlar tarafından neredeyse tüm eserlerde kullanılan dile Klasik Arapça denir.¹ Klasik Arapça en eski edebî metinlerde, Kur'an-ı Kerim ve hadiste daha sonradan da Arapçanın yayıldığı yerlerde din, şiir, edebiyat ve ilim dili olarak kullanılmıştır. Bu dil ana çatısı değişmeden kalmış olan lehçeler üstü bir Arapçadır².

Arapça veya Arap dili denildiği zaman genel olarak Klasik Arapça, Klasik Arapça ile birlikte ona bağlı olan lehçeler kastedilmektedir. Arapçanın tarihini genel hatlarıyla dört dönemde incelemek mümkündür: Eski Arapça, Klasik Arapça ile onun kaynağı olan eski edebî lehçeler, Orta Arapça, Yeni (Modern) Arapça, Mahallî Lehçeler.

1. Eski Arapça: Eski Arapça' ya dair bilgilerimiz bazı eski kitabelere ve çeşitli kavimlere ait metinlerde geçen kabile, şahıs ve yer adlarına dayanır. Bugün en eski Arapça vesika, Âsurluların, Âribilere karşı yaptıkları savaflara dair Âsurîlere ait metinlerde geçen kırk kadar has isimdir. Bu savaflar M.Ö. 853- 626 yılları arasında yaşanmıştır. Araplara ait en eski kitabeler tahminî olarak M.Ö. 6. y.y 'a dayanan müsned yazısı ile yazılmış metinlerdir. Bu metinlerin sayıları çok olmasına rağmen dil yapısını aksettirecek uzunluk ve zenginlikte değillerdir. Halen mevcut olan en eski vesika ise İmru'u'l-Kays'ın mezar taşındaki en-Nemâre kitabesidir. (M. 328)

¹ Küçükkalay, Hüseyin, "Kur'an Hadis ve İslamiyetin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri" İslam Medeniyeti dergisi, s. 83, c. 1, sayı 5, İstanbul 1967.

² Çetin, Nihat M. "Arap-Dil" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. 3, s. 282.

2. Klasik Arapça: Ana çatısı değişmeden devam eden en eski edebî metinler Kur'an-ı Kerim ve hadiste gördüğümüz lehçeler üstü Arapçadır. el-Arabiyye kavramı klasik lehçe için, luga ifadesi ise eski büyük lehçeler için kullanılmıştır. Halkın konuştuğu dile ise âvam dili denilmiştir. Klasik Arapçayı, Cahiliye şiiri, Kur'an-ı Kerim, hadis, Hz. Peygamberin ve ilk halifelerin resmî haberleşmeleri, eyyâmu'l-Arab konusundaki mensur eserler ve emsaller temsil etmektedir. Cahiliye döneminde ve İslamın ortaya çıkışı sırasında yazıdan ziyade sözlü rivâyet esastı. Bu nedenle dil ve edebiyata dair İslam öncesi malzeme oldukça azdır.

3. Orta Arapça: İslamiyetin doğuşuyla Arap toplumunda eskisinden farklı bir yaşayış tarzı ve bir toplum yapısı gelişmeye başladı. Bu durum tabii olarak dile de yansdı. Arap dili kısa sürede başka ülkelere de yayıldı ve ilim ve sanattaki gelişmelere bağlı olarak bir gelişim devresi yaşadı. Tarihi gelişim süreci içerisinde Arapça üzerinde etkisi görülen diller olmuştur. Bunlar Pehlevî ve son şekli ile Farsça, Yunanca, Latince, Sanskritçe, Kuzey Afrika'da Berberilerin dili ve çeşitli Roman dilleridir. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde başlayan Türk- Arap ilişkileri Türkçe ile Arapça arasında etkileşimi başlatmış ve M. 3. (H. 9.) y.y' da Türklerin İslamiyeti büyük gruplar halinde kabulü bu etkileşimi devam ettirmiştir.

4. Modern Arapça: Napolyon'un Mısır seferi (1798) Modern Arapça'nın başlangıç tarihi kabul edilir. Napolyon Mısır'da Arapça eserlerin basılacağı bir matbaa, iki mektep, tiyatro, kütüphane, kimya laboratuvarı ve rasathane açmış, iki de Fransızca gazete çıkartmıştır. Daha sonra Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşanın açtığı mekteplerde de Avrupa mekteplerindeki ders usûlleri takip edilmiştir. Bir yandan getirtilen Fransız hocaların kendi dilleri ile verdikleri dersler Arapçaya tercüme edilirken bir yandan da Fransa'ya öğrenciler gönderiliyordu. Bu dönemlerde Mısır'da başlayan Avrupa tesiri çok geçmeden diğer Arap toplumlarına da yayılmıştır. Bu etkilenme sonucunda yabancı kavramların ifade edilisinde, çeşitli terimlerin karşılanmasında zorluklar yaşanmıştır. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ve Arapça'ya Avrupa dillerinden kelime geçişini engellemek için bir takım faaliyetlere girilmiştir. 1919'da Şam'da kurulan el-Mecmau'l-İlmiyyu'l-Arabî adlı akademi, 1932'de Mısır'da kurulan Kraliyet Dil Akademisi, 1947'de Irak'ta kurulan el-Mecmâu'l-İlmiyyu'l-İrâkî ve 1973'te Rabat'ta yayınlanmaya başlayan el-Lisânü'l-Arabî ile ortak yazı dilinin, bugünkü Klasik Arapça'nın birlik içerisinde gelişimine çalışılmıştır.

5. Mahallî Lehçeler: Farklı yerlerde ve farklı şartlar altında kullanılan lehçelerin edebiyattaki yansması pek az olmuştur. Yazı dilinin yerini mahallî lehçelerin alması fikir ve kültür birliğini parçalama yolunda bir düşüncedir. Bugün çokça yayılmış olan sesli

yayın faaliyetleri lehçeler arası farklılaşmayı yavaşlatan bir unsurdur.³

II. LEHÇELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DEĞERİ

Arap tarihçileri ve dilciler Arap lehçelerinden bahsetmiş fakat bunların nasıl ortaya çıktığı sorusuna cevap aramamışlardır. Eski Arap lehçeleri konusundaki çalışmalar farklı Kur'an-ı Kerim kıratlarının incelenmesi ile az sayıda edebiyat kitapları kalıntılarının biraraya getirilmesi ve yabancı kelimelerin toplanmasıyla başlamıştır. Böylece lehçeler arası farkların dikkate değer olduğu anlaşılmış hatta bu farklar sesbilim, dizgibilim ve sözlük gibi birkaç bölümde incelenmiştir. Sonuçta Arap lehçelerinin gösterdiği farklılık dilde bir bozulmanın göstergesi değil aksine gelişme ve ilerleme olarak yorumlanmıştır.⁴

Bir dil geniş kitlelere yayılmış ve pek çok kişi tarafından konuşulur olmuşa orijinal halini uzun süre koruması mümkün değildir. Çok geçmeden dilde oluşan farklılaşmalar anadilin lehçelerini oluşturur. Sözlük anlamı 'dil'in ucu, sözün tınısı' olan lehçe, Arap kültüründe 'luga' kelimesiyle de ifade edilir. Her lehçe müstakil birer dil oluncaya kadar lehçeler arası farklılık devam eder. Arapça da her dil gibi bu kanuna boyun eğmiş ve lehçelere ayrılmıştır. Lehçe farkı kendini seslerdeki (hareke) değişim, sessiz harflerdeki değişim, yapı ve mana açısından kelimelerdeki değişim ve terkipteki değişim ile gösterir.⁵

Arap lehçeleri arasındaki farklılık yapı, kök ve istikak açısından Arapçanın özünü etkilemez. Lehçeler arası farklılıkları aşağıdaki sebeplere bağlayabiliriz:

1. Toplumsal ve siyasî sebep; Dilin yayıldığı bölgede merkezi otoritenin zayıflığı, devlet sınırlarının genişlemesi, devlete boyun eğen halkın farklılığı gibi sebepler siyasî bölgede parçalanmaya götürür. Siyasî birliğin bozulması, düşünce ve dil birliğini bozar. Birçok siyasî sebep nedeniyle bir bölgeden başka bir bölgeye gidildiğinde farklı kavimlerle yani dillerle karşılaşılır. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Fetih ya da başka bir yolla sonradan gelen dil, ilkinin mertebesini ele geçirir ve bu bölgenin resmî dili olur. İkinci ihtimal ise, yerli halk medeniyette ilerlemişse, bunun yanında sonradan gelenin askerî birlikleri de üstünlük sağlayacak kadar çok değilse yerli halkın dili üstün gelir.

³ A.e. s. 282- 286.

⁴ Feriha, Enis, el-Lehecât ve Üslûbu Dirâsetihâ, s. 85- 86, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1989/ 1409.

⁵ Feriha, Enis, a.g.e. s. 91.

2. Sosyo- psikolojik sebep; Farklı bölge sakinleri arasında görülen örf- adet, kültürel birikim ve ahlak anlayışlarındaki farklılık, ifade aracı olan dilde de etkisini gösterir.

3. Coğrafi sebep; Farklı bölge sakinleri arasında havanın değişikliği, şehir ve ev yapısındaki farklılık er ya da geç dilde ayrılığa yol açar.

4. Millî sebep; Irk ve ait olunan insanî sınıfın etkisi dile de yansır.

5. Fizyolojik sebep; Farklı bölge insanların konuşma azalarının doğal oluşumu dilin uzun süre orijinalliğini korumasına engel olur.⁶

Arap tarihçileri ve dilciler Arap lehçelerinden çokça bahsetmişlerdir. Onların görüşleri incelendiğinde lehçelerden hangilerinin anadilin orijinal biçimine daha yakın olduğu, bunların ne derece delil olarak kullanılabilir mahiyette oldukları, kullanım açısından güçlü ya da zayıf olarak nitelendirilmelerinin bir kriteri olup olmadığı gibi konuların yeterince sorgulanmamış olduğu görülür. Dilcilerin bu lehçeleri delil alıp almama konusunda izledikleri yolu Abdul Al Salim Mekrem şöyle özetler:

1. Her ne kadar birbirlerinden farklı da olsalar tüm lehçeler makbuldür. Delil çıkarma ve kural koymada ayırım yapmaksızın tüm lehçelere başvurulması mümkündür. Örneğin Hicazlıların nefyeden "ما"yı amel ettirmesinin (i'mâl) Temimlilerin amel ettirmemesinden (ihmâl) daha makbul olduğu söylenemez. Çünkü kıyas her ikisini de kabul eder.

2. Kuvvet ve zaaf yönünden lehçeler incelenirken kullanılan ölçütlerin farklılığı herhangi birinin reddedilmesini gerektirmez veya herhangi birini delil almaya engel olmaz. Fakat dilcilerin delil yönünden daha kuvvetli, kıyas yönünden daha tutarlı olanı seçme hakkı vardır.

3. İki lehçe arasında birinin az diğerinin çok kullanılması durumu söz konusu ise, rivayet ve kıyas yönünden daha kuvvetli olanı seçmek de dilcinin hakkıdır. Ancak bu, rivayeti ve kıyası zayıf olan lehçenin terk edilmesi, alınmaması ve onunla delil ileri sürülmemesi anlamına gelmez. Burada herhangi bir zorlama değil, seçim söz konusudur.⁷

İbn Cinnî "el-Hasâis" adlı eserinin "Lehçelerin Farklılığı ve Hepsinin Delil Oluşu" babında bu imkânı sağlayanın kıyasın genişliği olduğunu belirtir. "Kur'an yedi harf ile indirilmiştir, bunların hepsi

⁶ Mekrem, Abdul Al Salim, ez-Zavâhiru'l-Lugaviyye, s. 45- 46, 1. baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1409/ 1988; Feriha, Enis, a.g.e. s. 86-89.

⁷ Mekrem, Abdul Al Salim, a.g.e. s. 47.

de doğrudur” hadisini delil göstererek hiçbir lehçenin diğerinden daha doğru olmadığını, bu durumda yapılacak en iyi işin bunlardan birini diğerine tercih etmek olduğunu ifade eder. İbn Cinnî’ye göre bu şekilde bir hükme ancak iki dil kıyas ve kullanım açısından birbirine yakın ve benzer olduklarında başvurulur. İki dilden biri az, diğeri çok kullanılıyorsa rivayeti daha geniş, kıyası daha kuvvetli olan tercih edilir.⁸

Bu görüşler ışığında İslam’dan önceki tüm lehçelere aynı itibarı gösterebiliriz. Çünkü bunların hepsi, lehçelere ayrılmış olan Arapça’nın bir yansımasından ibarettir. Lehçelerin hatalı ve zayıf olduğunu söylemek ancak yöntemde bir zorlama ve kendi fikrini dayatma olur. Kur’an kıraatlerine baktığımızda bunların çoğunun Arap yarımadasında yayılmış olan Arap lehçelerine dayandığını görmekteyiz. Bunların kendi aralarında akrabalık ilişkileri ve soy yakınlığı vardır. Ayrıca çok az bir kısmı hariç aralarında asli kuralları ve benzer terkipleri birbirine bağlayan sağlam bir bağ vardır. Kıraat sözlüğü bu lehçelerden hiçbirinin göz ardı edilmediğine en büyük delildir. Sözlükte Kur’an kıraatlerinin çoğunun Arap yarımadası lehçelerinin çoğuna uygun olarak geldiğini görürüz. Hatta Suyûti “el-İtkan”ında Kur’an’da geçen ve Hicaz lehçesinden olmayan kelimelerle ilgili bir bölüm açmıştır.⁹

Durum böyle olmakla birlikte âlimler lehçelerin değeri konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Kureyş lehçesini aşırı derecede yücelterek Kur’an’ın tek hâkim lehçesi görenlerin yanı sıra bu yaklaşımları aşırı bulan ilim adamları da mevcuttur.

Âlimler, Kur’an ve şiir vasıtasıyla bize ulaşan bu dilin açık bir şekli yansıtmadığını düşünürler. Bu dönemde yarımada pek çok lehçe vardı fakat cahiliye şiirinde, özellikle bu lehçelerin kendilerinden rivayet edildiği kabilelerin şiirlerinde, bu lehçesel özelliklere rastlanmaz. Mesela Rebia kabilesinin şairlerinin şiirlerinde lehçelerinin meşhur özelliği olan keşkeşeye¹⁰ rastlanmadığı gibi Temimli şairlerin şiirlerinde de lehçelerinin özelliği olan an’aneyeye¹¹ rastlanmamaktadır.¹²

Lehçelerin çeşitliliğine rağmen karşımıza çıkan ortak edebî dil pek çok ilmî tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu ortak dilin her

⁸ İbn Cinnî, el-Hasâis, c. 2, s.12.

⁹ Mekrem, Abdul Al Salim, a.g.e. s.48.

¹⁰ Keşkeşe, muhataba hitap edilirken kullanılan "ق" harfini, dururken ve geçerken "ش" harfine çevirmektir. Esed, Bekr ve Temim kabilelerinde bu kullanıma rastlanır.

¹¹ An’ane, üstünlü olan "ان" nin hemzesini (ء) ayın (ع) olarak telaffuz etmektir. An’aneyeye Temim, bazı Esed, Kays ve Tay’ kabilelerinde rastlanır.

¹² Husamuddin, Kerim Zeki, el-Arabiyye Tatavvur ve Tarih, s. 3-4, Mısır, 1422/2002.

hangi bir lehçeyi yansıtmıyorsa yansıtmadığı, tüm lehçelerin bir sonucu mu, yoksa belirli lehçeleri mi içerisine almış olduğu tartışılmış ve bu problemleri sorulara çok farklı cevaplar getirilmiştir. Dilcilerin görüşlerine yer vererek konuyu daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebiliriz.

En eski Arap lehçeleri hakkında bizi bilgilendiren kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kaba bir dil ile yazılmış eski zamana ait Hristiyan- Arap metinleri ile Yahudi- Arap vesikalarıdır. İbranî harflerle yazılmış olan bu metinlerin yanında 1800 lerde başlayan ve Latin harfleri ile Malta dilinde yazılmış olan eserler de vardır.

2. Arapça metinlerin veya bazı cümle ve isimlerin Nabatî veya Yunan harfleri ile yazılmış olan transkripsiyonları eski ve önemli kaynaklardandır.

3. Arapçadan başka dillere geçen kelimeler de bize lehçeler hakkında bilgi verir.

4. Avrupalıların lehçelerden bahseden eserleri de bu konuda bizi aydınlatır.

5. En önemli kaynak yaşayan dilin kendisidir.¹³

III. ORTAK DİL PROBLEMİ

Arap lehçeleri çok sayıda ve dağınıktır. Hadislerde ve Arap şiirinde olduğu gibi Kur'an dilinde de lehçe özelliklerine rastlanmaktadır. Bunun sebebi ortak dilin günlük konuşmada yer almayıp, edebiyat, hitabet ve şiirde kullanılmasıdır. M.6. yy'da şairler Arap yarımadasının güney, orta ve kuzey kesiminde bu dili kullanarak şiir yazarlardı.¹⁴

Kur'an dili, İslam öncesi şiir diliyle hemen hemen aynı olmasına rağmen diğer kayıtlarda var olmayan dinî bir tarz içermektedir. Aynı şekilde şairlerin dili de gündelik dilden farklı olarak şiirsel bir özellik taşımaktadır. Bu iki kaynak doğru Arapça için bir model oluşturmakla birlikte bir kalıp olarak sıradan düz yazıya neredeyse hiç hizmet edememektedir. Dil konusunda söz sahibi olan bedevilere dille ilgili konularda danışılırdı fakat onların da kendi dilsel farklılıkları nedeniyle standart bir dil zorlaması sözkonusu değildi. Yerleşik hayata sahip olan nüfusun artmasıyla standart bir dile ihtiyaç duyulmuştu. Fakat onların dil konusunda bir düzenlemeye

¹³ Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c. 1, s. 514-515, İstanbul, 1940/1988.

¹⁴ Husamuddin, Kerim Zeki, a.g.e. s.10.

kendilerini adanmış olmaları beklenemez. Onların pratik amaçlarla dili düzensiz kullanmaları bedevi medeniyetinin gerçek mirasını önemseyen kişileri araştırmaya sevk etmiştir. Bu nedenle İslamın ilk on yıllarında Arapça öğrenimine olan teşvik artmıştır.¹⁵ Nitekim şairlerin halktan üstün bir dil ilmine sahip oldukları herkes tarafından kabul gören bir husustur. Şairler de kendi kabileleriyle beraberken kendi lehçelerini kullanıyor ve bu lehçeler ile konuşuyorlardı. Fakat şiir meclisleri ve panayırarda üst kesim tarafından kabul gören, orada geçerli olan dil kullanılıyordu. Bu dil elbette halkın konuştuğu dile göre üst düzey bir dildir.

Temmam Hasan'a göre lehçelerin çeşitliliği ile birlikte insanlar ortak bir dil oluşturmaya meylettiler. Bu ortak dil, zirve lehçelerden biri üzerine kurulu olacaktı ve lehçelerin ortak özelliklerini içeren bir yapı arz edecekti. Yazıyı bilmeyen bu toplumda alfabe oluşturuldu ve ortak dile ait kelimeler içeren bir sözlük hazırlandı. Fakat bu dil hiçbir lehçeyi aynen yansıtmıyordu. Lehçelerin hepsinin bir görünümü niteliğindedir.¹⁶

Kees Versteegh İslam öncesi dönemde bedevilerin dilinde şiir dili de dahil olmak üzere tek bir norm olmadığını ifade eder. Şiir dili kabilelere göre farklılık arz ediyordu. Hicretten sonra Arapça çeşitli toplumları bir arada tutan bir devletin dili haline gelince üç sebepten dolayı dilin standart hale getirilmesine acil olarak ihtiyaç duyuldu.

Birincisi; bedevilerin diliyle konuşma dilindeki çeşitlilik toplumda öncelikle iletişim için ciddi bir tehdit oluşturuyordu.

İkinci sebep; Dimaşk ve Bağdat'ta merkezî hükümetin sadece ekonomik ve dinî konularda değil, aynı zamanda dille ilgili konularda da söz sahibi olmasıdır. Arapça eğer merkezi idare dili olarak kullanılmışsa onun standardize edilmesi gerekir.

Üçüncü olarak da değişen şartlar dilin de dışa dönük olarak hızlı bir şekilde gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumda öncelikli olarak standart bir imla ve yazı dilini gerektirmiştir. Durum böyle olunca dil için bir standart ve söz dağarcığı oluşturulmuştur. Bir bedevi modelinin varlığı, şiirde standart üslup için bir vasıta görevi görüyordu. Fakat Klasik Arapçanın asıl başlangıcını, Arapça düzyazı üslubunun ortaya çıkması oluşturmuştur.¹⁷

¹⁵ Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, s.57, Edinburg University Press, Cambridge, 2001.

¹⁶ Husamuddin, Kerim Zeki, a.g.e. s.11.

¹⁷ Versteegh, Kees, a.g.e, s. 53.

IV. KUREYŞ LEHÇESİNİN ORTAK DİLE ETKİSİ TARTIŞMALARI

Ortak dili oluşturan lehçe veya lehçeler konusunda âlimler birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mesela Dr. Abdulhalim en-Neccar, Ezher dergisinde yayınlanan araştırmasında Kureyş lehçesine verdiği liderliği aşağıdaki sebeplere bağlamıştır:

1. Coğrafi Sebep: Kureyşlilerin, Hicaz diye isimlendirilen müstakil bir bölgede oturuyor olmaları onları dış tesirlerden korumuştur. Böylece Kureyş, dile ait özelliklerini korumuş, diğer Arap lehçelerinden sadece uygun gördüğü özellikleri almıştır.

2. Dinî Sebep: Kureyş, Beyt'in muhafızıydı. Cahiliyye döneminde Beyt, Arapların hac mekânı olarak önem arz ediyordu.

3. İktisadî Sebep: Arap ticaretinin önemli bir kısmı Kureyş'in elindeydi. Ticaret kervanları güneyden kuzeye yarımadanın çevresini dolaşıyorlardı. Çarşılar ve toplantı meclisleri hacılardan sonra Mekke yakınlarında kurulurdu.

4. Siyasî Sebep: Bu madde yukarıda zikredilenler ile ilişkilidir. Tüm bunlar yarımada Kureyş'in nüfuz etmesini kolaylaştırır.¹⁸

Bazı âlimler de Kureyş lehçesinin üstünlüğü konusunda belirli bir olgunlaşma sürecinden bahsederler. Mesela Ebu Nasr el-Farabi "el-Elfâz ve'l-Hurûf" adlı eserinde bu dilin fesahat sebeplerini açıklamıştır. Kureyş'in hac mevsiminde Beytül-Haram'a gelen Arapların lehçelerinden lafzen fasih olan, dile kolay ve kulağa hoş gelen, yapısal açıdan düzgün olan özellikleri seçerek nihayetinde en büyük mucize olan Kur'an-ı Kerim'i taşıyabilecek seviyeye, olgunluğa eriştiğini belirtmiştir. Farabi'ye göre Kur'an, Kureyş lehçesinin terkip, lafız ve üsluplarından oluşmuştur. Bununla beraber beşer dili ile Kur'an dili arasında büyük farklar vardır. Bu semavi dil onların güç yetirebileceği bir şey değildir ve onlara boyun eğdirmiştir.¹⁹

İbn Fâris de Kureyş'in üstünlüğünü savunan âlimlerdendir. es-Sâhibî isimli eserinde Kureyş lehçesinin değerini, belagatını, lafızlarının fesahatini ve manasının yüceliğini şöyle anlatır: "Arap diliyle uğraşan, Arapların tarihini, kondukları, göçtükleri yerleri bilen alimlerimiz ve şiir râvîlerimiz Kureyş dilinin en fasih ve en saf dil olduğunda ittifak etmişlerdir. Tüm Araplar arasından Allah onları seçmiş, Peygamberi (a.s.m) onların arasından göndermiş ve onları Harem'in sakinleri, komşuları ve sahipleri kılmıştır. Mekke'ye hac için gelenler işlerinde Kureyş'e başvurmuş, Kureyşliler onlara gerekenleri öğretmiş ve aralarında hüküm vermiştir. Araplar da Kureyş'in

¹⁸ Mekrem, Abdul Al Salim, a.g.e. s. 52.

¹⁹ Mekrem, Abdul Al Salim, a.g.e. s. 53; Husamuddin Kerim Zeki, a.g.e. s. 20.

üstünlüğünü kabul etmiş ve onları 'ehlullah' diye isimlendirmişlerdir. Çünkü onlar İsmail'in (a.s) nesebi temiz çocuklarıdır.²⁰

İbn Haldun da Kureyş lehçesine üstünlük atfetmiş ve bunu Kureyş kabilesinin yaşadığı bölgenin her yönden yabancılardan uzak oluşuna bağlamıştır.

Dikkat çekici bir yorum da Abdul Al Salim Mekrem'den gelmektedir. Ona göre hakim olsun ya da olmasın, temas halindeki lehçeler birbirinden etkilenir. Çünkü dillerin ve lehçelerin kabul ettiği bir gerçektir ki hakim dil de mücadeleden etkilenmeden çıkamaz. Etkilenme seslerde, kurallarda ve söyleme biçiminde etkilenme olur. Bu etkilenme en net şekilde hakim dilin ihtiyaç duyduğu alanda kendisini gösterir. Sonuçta hakim dil mağlup ettiği dili ortadan kaldırmadan önce kendisinde olmayanı ondan alır. Bunun manası şudur ki; Kureyş lehçesi diğer Arap kabilelerinden pek çok özellik barındırmaktadır. Mekrem "Kur'an Kureyş lehçesi ile indirilmiştir" denildiğinde, diğer Arap lehçelerini içinde barındıran, birbirini takip eden gelişim aşamalarını geçtikten sonra oluşan ideal Kureyş edebiyat dilinin kastedildiğini ifade eder. Ona göre Kureyş kendi lehçesini dayatmış değildir. Ayrıca Kureyş lehçesi diğer kabilelerin dillerine ve kulaklarına garip gelmiyordu. Sonra Kur'an-ı Kerim bu lehçe ile indi ve tüm Arapları ilzam etti.²¹

Modern araştırmacılardan Taha Hüseyin de Kureyş lehçesinin üstünlüğü konusunda eski alimler gibi düşünür. Ona göre Araplar İslamdan sonra bu lehçede birleşmişlerdir. Alimler, raviler, hadisçi ve tefsirciler Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indirildiğinde ittifak etmişlerdir. Ayrıca yedi harften bize kalan sadece Kureyş'in harfidir. Yine İslamın ilk dönemlerinde, Emevi ve Abbasi dönemlerinde de halk içinde Arap olmayanların bulunmasına ve Kureyş ile Mudar kabilesinden bazıları arasında düşmanlık olmasına rağmen bu fikre itiraz eden kimse çıkmamıştır.²²

Dr. Abdussabur Şahin de aynı noktaya temas ederek Hz. Osman'ın Mushafı toplamasıyla diğer altı harfin bir kenara bırakılıp Kur'an'ın ceminin tek harf üzere yapıldığını belirtir. Zaten Hz. Osman'ın amacı okuyucuları tek okuyuşta birleştirmektir. İnsanlar Kur'an'a alışıp bu kıraata dilleri dönmeye başlayınca yedi harf ile ilgili ruhsat kalkmıştır.²³

Müşterek dilin Kureyş lehçesi olduğu iddiaları dinî hislere de dayandırılabilir. "و ما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم" (İbrahim/4) ve "أنا أفصح العرب بيد أننى من فريش" hadisi buna

²⁰ İbn Fâris, es-Sahibî, s. 23.

²¹ Mekrem, Abdul Al Salim, a.g.e. s. 54.

²² Husamuddin, Kerim Zeki, a.g.e. s. 20.

²³ A.e, s. 26.

delil olabilecek niteliktedir. Ayrıca Hz. Osman mushafın cemini yapacak olan komisyona, Zeyd b. Sabit ile diğerleri arasında bir ihtilaf olması durumunda Kureyş lehçesine uymalarını emretmiştir. Nitekim yapılan ihtilafların konuşma lehçesinde değil yazıda, imla ile ilgili olduğu görülür.²⁴

Ferrâ da (ö. 207) Cahiliye döneminde Arapların her sene hac için Mekke'ye gelerek burada panayırlar kurduklarını belirtir. Bu süreç içerisinde Kureyşlilerin diğer kabile lehçelerini duyup hoşlarına giden dil özelliklerini alıp kullandıklarını ve kendilerini her türlü çirkin lafızdan arındırdıklarını ifade etmektedir.²⁵

Şevki Dayf, Kureyşlilerin Kâbe'nin koruyucuları olarak dini, psikolojik ve iktisadî yönden diğer kabileler üzerinde güçlü bir nüfuzu olduğunu iddia eder. Bunun yanında Kureyş'in üstünlüğünün siyasi yönüne vurgu yapar. Ona göre Fârisiler, Rumlar ve Habeşilerden gelen hücumlar ile Hristiyan ve Yahudilerden gelen dini saldırılara karşı Arap kabilelerinin kalbi Mekke etrafında birleşmiştir. Bu durum Cahiliye döneminde Kureyş lehçesinin otoritesini oluşturmuştur. Bu edebi dil dualarının, fikir ve hislerinin de dilidir. Dayf, fasih olan Kureyş lehçesinin Cahiliye döneminde Arap kabileleri arasında yaygın olduğunu ifade eder. Mesela Yemenliler Resulullah'a (s.a.v.) gelirdi. Onunla konuşurken zorluk çektiklerine dair hiçbir tarihî bilgi yoktur. Yine Resulullah (s.a.v.) da dini tebliğ amacıyla oralara Muaz b. Cebel gibi davetçiler gönderirdi. Dayf'a göre eğer fasih Arapçayı anlamıyor olsalardı elçi gönderme işi abes olurdu.²⁶ Aslına bakılırsa Hz. Peygamberin Yemen'e davetçiler göndermesi Kureyş lehçesinin oralarda yaygın olduğunun açık bir delili değildir. Çünkü zaten Hz. Peygamber dili tamamen farklı olan milletlere de elçiler göndermiştir. Yemenliler kendi dillerinden biraz farklı olarak Mekke lehçesini anlıyor, Mekkeliler de onları biraz çaba ile anlıyor olabilirler.

Kureyş lehçesi konusunda "Kur'an yedi harf üzere indirildi, ondan kolayınıza geleni okuyun"²⁷ hadisi oldukça tartışılmıştır. Dilciler hadisteki harf kelimesinin, dil veya lehçe anlamında kullanıldığını düşünmüşlerdir. Arap lehçelerinin çok olması nedeniyle bunlardan en fasih olan yedisini seçmiş ve sahih dil örneklerini toplamak için bu lehçelerin konuşulduğu yerlere yolculuklar yapmışlardır. Bu en fasih yedi lehçe konusundaki yorumlar da ihtilafıdır. Bazı görüşlere göre hadiste kastedilen tahsis değil, terhistir. Yani farklı lehçelere sahip olan insanların kolaylarına gelen şekli tercih etmelerine izin verilmiştir. Ebu Nasr el- Farabi;

²⁴ A.e, s. 18.

²⁵ A.e, s. 19.

²⁶ Dayf, Şevki, a.g.e. s. 133- 134.

²⁷ Buhari, es-Sahih, Kitâbu Fedâili'l-Kur'an, s. 66.

Kays, Temim ve Esed kabilelerinin kendilerinden kelime alınan ve garip kelimelerde, irab ve tasrifte kendilerine başvuru kabileler olduğunu ifade eder. Daha sonra Hüzeyl, Kinane'nin bir kısmı ve Tay kabilesinin bazıları gelir. Bu kabilelerin dışında hiçbir kabileden kelime alınmamıştır. Diğer milletlerle karıştıkları için komşu şehirler etrafında oturanlar ve şehirlilerden dil örnekleri alınmaz. Mısır ve Kıpt'a komşu olduklarından Lahm ve Cüzam'dan, Şam ehline komşu olduklarından ve çoğunun İbranice okuyan Hristiyanlardan olmaları nedeniyle Huzaa ve Gassan'dan, Yunanlılarla komşuluklarından dolayı Tağlib ve Yemen'den, Nabati ve Farisilerle komşuluklarından dolayı Bekr'den, Bahreyn'de Hintli ve Farisilerle karıştıkları için Abdul- Kays, Ezd'den, Hintliler ve Habeşilerle karıştıklarından dolayı Yemen ehlinde, Yemenli tüccarlarla karıştıkları için Benu Hanife, Yemame sakinleri, Sakif ve Taif ehlinde, dilin nakledilmeye başlandığı dönemde diğer milletlerle karışıp, dillerini bozdukları için Hicaz yerlilerinden kelime alınmamıştır. İkinci asırda dilciler dil konularını toplamak için Necid kabilelerini incelerken sadece saf, orjinal kaynaklara ulaşmaya çalışıyorlardı. Dayfe göre onların asıl işi Cahiliye döneminde ya da Kur'an'ın indirildiği süreç içerisinde Mekke diliydi. Bunun yanında Kinane, Hüzeyl ve bazı Kays aşiretleri gibi Kureyş'e komşu olan kabilelerin dillerine de ayrı bir önem veriyorlardı. Kureyş lehçesi ile diğer kabile lehçeleri arasındaki fark kuzey, güney ve doğuya doğru gidildikçe büyüyordu. Dayf Cahiliye döneminin başlarından itibaren şairlerin şiirlerini bu lehçe ile yazarak Mekke lehçesinin yayılmasına yardımcı olduklarını belirtir. Yani Dayfe göre Kureyş lehçesi İslam döneminde Kur'an- ı Kerim yoluyla yayılmış değildir. Cahiliye döneminde, hatta bu dönemin başlarından itibaren Araplar arasında yaygın olan bu lehçe; olayların, hatıraların yazıldığı en eski metinlerde bile umumi dil olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu dile "fusha" denilmiş, bu dilin saygınlığını herkes hissetmiş ve onun psikolojik, iktisadi ve siyasi konununun farkına varmıştır. İslam döneminde ise bu lehçenin yayılımı zirveye ulaşmıştır.²⁸

Bütün bunların yanında Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indirildiği iddialarına karşı çıkan âlimler de vardır. Mesela Suyûtî bu konuda bir delil olmadığını, Kur'an'da çeşitli kıraatler ve Kureyş lehçesinde kullanılmayan kelimeler bulunduğunu ifade eder. Yine Kureyş lehçesi için farklı kabilelerden kelime alınırken, yabancılarla komşuluğu olan kabilelerden kelime alınmadığını, sadece Kays, Temim ve Esed' den kelime alındığını ifade eder. Hâlbuki Mekke'de yaşayıp ticaretle uğraşan Kureyşliler de yerleşik hayata sahip olmayan göçebe bir kabile idi. Ayrıca "Kur'an yedi harf üzere indirildi" şeklindeki meşhur hadis de Kureyş lehçesinin tek başına

²⁸ Dayf, Şevki, a.g.e. s.135- 137.

Kur'an dili olmadığına işarettir. İbn Kuteybe bu yedi harfin yedi lugatı (lehçeyi) ifade edip farklı okuyuşlara cevaz verildiğini belirtir. Mesela Huzeyl kabilesi "حتي حين" ifadesini "عتي عين" diye okumuşlardır. Taberi ise manası aynı olmakla birlikte kelimedede var olan ihtilaftan bahseder, kurbe ve nahve gibi. Bu kelimelerin her ikisi de "yakınında, civarında" gibi anlamlara gelip, zarf olarak kullanılırlar. Ebu Ubeyd ve Ebu'l-Abbas'a göre ise hadisten, bir harfin yedi türlü okunabileceği anlam çıkarılamaz. Kur'an'da farklı lehçelere yer verildiği, bazı kelimelerin Kureyş'ten bazılarının Yemenlilerin diğer lehçelerinden, bazısının Hevazin veya Hüzeyl kabilesinden geldiğini ifade eder.²⁹

Temmam Hassan Kur'an'ın indirildiği müşterek dilin Kureyş lehçesi olduğu görüşünü şu sebeplerle reddeder:

1. Bu iddiayı savunanlar tarihi tek bir delil gösteremezler, sadece dinî duyguları ön plandadır.

2. Kur'an'ın "بلسان عربي مبين" (Şuara 95) ifadesinde "عربي مبين" demek; Kureyş dili demek değil, tüm Arapların dili anlamındadır.

3. Resulullah (s.a.v.) insanlara hitap ederken kendi kabilelerinin lehçesiyle konuşuyordu. Bu lehçeler de Kureyş lehçesi gibi fasihti.

4. Kureyş lehçesi nahivci ve dilcilerin kelime alımında başvurdukları kabileler arasında değildir. Bunun sebebi yabancılarla karışmış olmasıdır.

5. Kureyş kabilesine ait şiirsel eserler yoktur. Cahiliye şairleri diğer Arap kabilelerindenidir.

6. Resulullah, Hevazin kabilesinin ileri gelenlerinden olan Sad b. Bekiroğullarının yanında yetişmiştir. Sad oğullarının dili Kureyş'e göre daha fasihtir. Bu nedenle Kureyşliler, kendi soyundan bazılarını dili daha düzgün öğrenmesi için Sad oğullarına göndermişlerdir. Ayrıca "وما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه ليبين لهم" (İbrahim 4) ayetindeki hüküm tüm Arapları içine alır.

7. Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Birden fazla okuyuş söz konusudur, tüm bu okuyuşlar da Nebî'den sahih senetlerle rivayet edilmiştir. Bu okuyuşların çoğunda Kureyş lehçesinde bulunmayan dil öğuları vardır.

8. Kureyş lehçesinde bazı dil özellikleri Kur'an'da ve şiirde kullanıldığı biçimden farklılık gösterir. Mesela Kur'an'da hemzenin "ء" tahkiki söz konusu iken Kureyş teshilini tercih eder. Yani fasih müşterek dil sadece Kureyş lehçesi değil tüm Arap lehçeleridir.

²⁹ Husamuddin, Kerim Zeki, a.g.e. s. 21- 25.

Kureyş lehçesi ortak dilin bazı dil olgularına muhalefet etmiştir. Bununla birlikte bu konularda eski alimlerin zikrettiği diğer kabileler, mesela Temim, Esed, Tay kabileleri, ortak dil ile uyum göstermişlerdir. Bu kabileler Kur'an'da olduğu gibi bazı kelimelerde hemzeyi "ع" tahkik ederken Kureyş kabilesi terk eder. Daha bunun pek çok örneği vardır. Cahiliye şiirinde kullanılan bu ortak dil Temim, Kays, Hüzeyl ve Tay gibi kuzey bölgesindeki kabilelerin kuzeye göçmüş olan güneyli kabilelerin ve İslam'dan önce kuzey Arabistan'da Araplaşmış olan kabilelerin şairlerince konuşuluyordu. Güney kabilelerinin Kuzey Arabistan'a göçmüş olmaları zor bir şey değildir. Çünkü her iki dil de Sami dillerinin güney koluna bağlıdır.³⁰

SONUÇ

Arapların yabancı milletlerle karışması neticesinde diller arasında karşılıklı bir etkileşim gerçekleşmiştir. Bu etki iledir ki Arapça çeşitli bölgelerde çok değişik lehçelere dönüşmüştür. Özellikle gırtlak yapıları fasih Arapçayı telaffuz etmeye uygun olmayan milletler Arapçayı telaffuz yönünden oldukça basitleştirmişlerdir.³¹

M.6. y.y'ın ortalarında lehçeler ve kabileler arasında ortak olan bir edebî lehçe mevcuttu. Şairler kendi kabilelerinde kullanılan lehçeden kelime hazinesi bakımından faydalanmakla birlikte şiirlerinde bu ortak lehçeyi kullanıyorlardı. Böylece şairler ve onların şiirlerini ezberleyerek yayan râviler vasıtasıyla bu ortak lehçe (koine) bütün Arap yarımadasına yayıldı.³²

Şairlerin halktan üstün bir dil bilgisine sahip oldukları herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Farklı kabilelere mensup şairler kendi milletleriyle beraberken elbette kendi lehçeleri ile konuşuyorlardı. Fakat şiir ve edebiyat söz konusu olduğunda, örneğin panayırılarda, orada geçerli olan, üst kesim tarafından kabul gören ortak dili kullanıyorlardı.

Tartışma konusu olan; bu ortak dilin hangi büyük lehçe veya lehçelere dayandığıdır. Eski alimler dil özellikleri üzerinde durarak bu konuyu araştırmışlar, daha sonraki alimler bu ortak dilin esasının Kureyş lehçesi olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun yanında farklı bir takım lehçe veya lehçe gruplarının da Klasik Arapça'da belli oranlarda payı vardır. Alimler tarafından fasih olduğu kabul edilen lehçeler Hicaz ve Necid'de, Fars Körfezi sahillerine doğru Necid'in doğusunda yaşayan kabileler ile bunlara komşu olan kabilelerin lehçeleriydi. Bunun yanında Kureyş lehçesini de kapsayan Hicaz

³⁰ Husamuddin, Kerim Zeki, a.g.e. s. 28- 33.

³¹ Çetiner, Bedrettin, "Arap Aleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi" M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1989-1992, 7-10, s. 349.

³² Çetin, Nihat, "Arap-Dil" s. 282.

lehçesi ile doğudaki Temim'e bağlı kabilelerin lehçeleri arasında da farklar vardı. Klasik dil bazen bir grubun bazen diğerinin özelliğini taşımaktaydı.³³

Ortak edebiyat dilini başka hiçbir lehçeyi hesaba katmadan sadece Kureyş lehçesine dayandırmak doğru olmaz. Tamamen Kureyş lehçesinden oluşmuş bir ortak dili kabul edersek, o zaman Kureyş lehçesinin ne olduğu sorusu ile karşılaşırız. Nitekim şiir dilinde Kureyş lehçesinde var olmayan kelime ve kullanımlara da rastlamaktayız. Bu nedenle Kureyş lehçesini aşırı derecede yüceltenlerin görüşlerini "ideolojik" veya "duygusal" diye nitelendirebiliriz. Bu demek oluyor ki ortak edebiyat dilinin esası Kureyş lehçesidir. Fakat bunun yanında diğer bazı lehçe ve lehçe gruplarının ortak dile etkisi de inkar edilmemektedir.

Bibliyografya

Çetin, Nihat M. " Arap-Dil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991.

Dayf, Şevki, *el-Asru'l-câhilî*, Dâru'l-Maarif, 3. baskı.

Dayf, Şevki, *el-Edebü'l-Arabî el-muâsır fi Mısır*, 7. Baskı, Daru'l-Maarif, Kahire.

Feriha, Enis, *el-Lehecat ve uslûbu dirâsetiha*, Daru'l-Cil, Beyrut 1989/1409.

Husamuddin, Kerim Zeki, *el-Arabîyye Tatavvur ve Tarih*, Mısır 1422/2002.

İbn Cinnî, *el-Hasâis*, tah. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire 1987.

İbn Faris, *es-Sahibî fi fikhî'l-luga*, Kahire.

Küçükkalay, Hüseyin, "Kur'an Hadis ve İslamiyetin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri", *İslam Medeniyeti Dergisi*, c. 1, sayı 5, İstanbul 1967.

Mekrem, Abdul Al Salim, *ez-Zavâhiru'l-Lugaviyye*, 1. baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1409/ 1988.

Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c.1, İstanbul 1940- 1988.

Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, Edinburg University Press, Cambridge 2001.

³³ Çetin, Nihat, a.g.m., s. 282-283.